

УДК 338.43.01:631.11:633.791

Т. С. Муляр,
аспірант, асистент кафедри менеджменту організацій,
Житомирський національний агроекологічний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ГАЛУЗІ ХМЕЛЯРСТВА

У статті оцінено стан ефективності управління діяльністю підприємств галузі хмелярства, виявлено причини, які її стримують, та запропоновано шляхи її покращення.

The paper covers the assessment of the state of the enterprise management efficiency in hopgrowing. It also reveals the reasons hampering the above processes and suggest the ways for its increase.

Ключові слова: ефективність управління, діяльність підприємств, галузь хмелярства, виробництво хмелепродукції, прибуток, рівень рентабельності.

ВСТУП

Ефективність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від ступеня спроможності суб'єктів господарювання ефективно і раціонально використовувати фактори виробництва [2]. Використання застарілих технологій виробництва, а також відсутність кваліфікованих спеціалістів аграрного профілю із сучасною фаховою підготовкою призводять до неефективного господарювання і нераціонального використання ресурсів. Внаслідок підвищення продуктивності праці, раціонального використання виробничих ресурсів, продуктивності тварин і зростання урожайності сільськогосподарських культур повинно зростати сільськогосподарське виробництво [3]. Головною метою АПК є досягнення високої ефективності управління господарською діяльністю підприємств.

Однією з важливих складових АПК України виступає галузь хмелярства, основним видом продукції якої є хміль. Хміль є незамінною технічною культурою, яку використовують переважно для виробництва пива, і має відносно високий і стабільний попит на внутрішньому й міжнародному ринках. Хміль — культура високотехнологічна і високоприбуткова. Його виробництво має велике економічне та соціальне значення для держави, особливо для жителів Поліського регіону [1].

Для успішного розвитку галузі в Україні, особливо в Житомирській області, є сприятливі природно-кліматичні умови, родючі ґрунти і достатня забезпеченість трудовими ресурсами, що дозволяє зробити продукцію галузі конкурентоспро-

можною на ринку. Проте відсутня науково обгрунтована стратегія управління підприємствами галузі хмелярства. Тому високодохідна раніше галузь у багатьох господарствах перетворилася сьогодні на збиткову.

Все вказане свідчить про необхідність відновлення ефективного функціонування галузі хмелярства. Одним із напрямів, який може допомогти вивести галузь з кризового стану, є ефективне управління підприємствами галузі. Прогресивні методи управління та вміле їх використання є передумовою ефективності виробничого процесу. Адже хмелепідприємства за умови ефективного їх управління і здатні рентабельно працювати.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Різним аспектам ефективного функціонування аграрного виробництва, а також питанням економічної ефективності присвятили праці відомі вчені-економісти В. Андрійчук, С. Дем'яненко, С.С. Асханов, А.А. Барсов, Б.М. Болотін і М.М. Громов, О.А. Бугуцький, А.Д. Владика, Б.А. Дадашев, І.М. Дідур, М.І. Кісіль, В.М. Нелеп, С.С. Носова, Н.А. Попов, В.Н. Тарасевич, Г.С. Тарасенко та інші науковці.

Зважаючи на зростання обсягу виробництва хмелю та недостатність вивчення питання ефективності управління діяльністю підприємств галузі хмелярства, виникає необхідність аналізу кінцевих результатів господарювання та факторів, що зумовлюють їхню зміну.

Таблиця 1. Концентрація хмелярства в Житомирській області в 2005–2009 рр.

Роки	Площа с.г. угідь, тис.га	Площа плодородного хмелю, га	Питома вага хмелю в площі с.г. угідь, %	Дохід (виручка) від реалізації продукції тис. грн.	в т.ч. від		Питома вага хмелю у виручці, від реалізації продукції %	Питом а вага у виручці і від рослинництва, %
					рослинництва	хмелю		
1990	1475,0	6524	0,44	1504,3	410,0	95,3	6,3	23,3
2005	1580,7	502	0,03	480,3	202,5	4,1	0,86	2,04
2006	1558,6	393	0,03	466,9	240,2	3,6	0,78	1,48
2007	1535,2	364	0,02	550,2	320,9	8,7	1,58	2,71
2008	1527,9	597	0,04	729,4	442,7	18,8	2,58	4,25
2009	1526,9	558	0,04	883,4	612,0	19,3	2,18	3,15

Джерело: розраховано за даними Житомирського обласного управління статистики.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — дати оцінку управлінню підприємствами галузі хмелярства та визначити його ефективність. Запропонувати шляхи підвищення ефективності управління підприємствами. Для вирішення поставлених завдань необхідно здійснити дослідження на основі статистичних даних та за допомогою таких методів дослідження як порівняння, індексний, графічний, статистичних групувань та ін.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблеми економічної ефективності будь-якого аграрного виробництва, особливо яке включає різні технологічні процеси, напрями, операції, є надзвичайно складними як для кількісного, так і якісного виміру. Саме тому рівень економічної ефективності повинен характеризуватися системою економічних показників, які враховують ступінь впливу окремих факторів, ресурсів, умов у досягнення основних цілей на рівні розширеного відтворення виробництва [4].

Для оцінки ефективності розвитку хмелярства важливе місце має його концентрація (табл. 1).

Житомирська область серед хмелярських регіонів країни за площею хмільників займає провідне

місце (58,3%). Порівняно з 1990 р. вона зменшилася більше як у 6 разів, а валовий збір хмелю — більше ніж у 4 рази. Як показують дані табл. 1, в Житомирській області спостерігається поступове збільшення частки хмільників у площі сільгоспугідь, воно становить 0,04%, що в 11,7 рази менше порівняно з 1990 р. Починаючи з 2005 р., спостерігається поступове збільшення його частки у грошовій виручці від реалізації сільськогосподарської продукції. При поступовому відновленні хмеленасаджень цей рівень може бути досягнутий через 10–12 років.

Належний розвиток хмелярства забезпечував підприємствам не тільки високий рівень прибутковості, а й дозволяв вирішувати проблему працевлаштування місцевого населення. Але в роки економічної кризи з 1991 по 1999 р. воно більшою мірою, ніж інші галузі, втратило свій потенціал. Про це, насамперед, свідчить скорочення площ його насаджень та відповідно валових зборів у ці роки (табл. 2).

Динаміка виробництва хмелю в Україні за період з 1990 р. по 2009 р. показує значне скорочення площ хмеленасаджень, валових зборів та урожайності.

З метою стабілізації галузі хмелярства та забезпечення пивзаводів й інших галузей промисловості вітчизняною сировиною прийнято ряд законодавчих актів, які сприяють розвитку галузі. А тому, починаючи з 1999 р., в Україні розпочалося поступове зростання як валових зборів з 4,8 тис. ц до 13,4 тис. ц, так і урожайності хмелю з 2,2 ц/га до 13,8 ц/га. Така ж ситуація спостерігається і в Житомирській області — валові збори зросли з 3,1 до 9,5 тис. ц (у 3,1 рази), а урожайність — з 2,3 до 14,1 ц/га (в 6,1 рази). Слід відмітити, що за період з 2005 по 2009 р. виробництво хмелю зросло як в Україні — в 2,2 рази (724 т), так і в Житомирській області — в 2 рази (479,5 т). Приріст у середньому за рік по Україні складає 144,8 т, по Житомирській області відповідно 95,9 т.

Разом з тим, є ще цілий ряд проблем, які стримують це зростання. Нами проведено анкетування в 68 підприємствах щодо проблем, які стримують виробництво хмелепродукції (табл. 3).

Таблиця 2. Динаміка виробництва хмелю в Україні та Житомирській області 1990–2009 рр.

Роки	Загальна площа хмелю, тис. га			Валовий збір, тис. ц			Урожайність, ц/га		
	Україна	Житомирська область	Житомирська область у % до України	Україна	Житомирська область	Житомирська область у % до України	Україна	Житомирська область	Житомирська область у % до України
1990	7,4	5,2	70,1	55,5	42,6	76,8	7,5	8,2	109,3
2000	2,0	1,3	65,0	6,8	5,2	76,5	3,4	4,0	117,6
2005	1,3	1,0	76,9	6,2	4,7	75,8	4,8	4,7	97,9
2006	1,2	0,9	75,0	6,5	4,8	73,8	5,4	5,3	98,1
2007	1,1	0,8	72,7	6,5	4,6	70,8	5,9	5,8	98,3
2008	1,2	0,7	58,3	9,4	5,9	62,8	5,4	8,7	161,1
2009	1,2	0,7	58,3	13,4	9,5	70,9	13,8	14,1	102,2

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Респондентами виступали керівники хмелярських підприємств (рис. 1).

Дослідження показали, що 27 господарств мають зношені основні засоби та відчувають у них нестачу, в 6-ти — відсутні кваліфіковані фахівці, в 5-ти — низька забезпеченість трудовими ресурсами, 21 господарство потерпає із-за відсутності переробної інфраструктури, 66 господарств має труднощі з реалізацією, 20 — зважають на низьке наукове забезпечення, а 22 — мають інші проблеми, які не включені до нашого переліку. Фактори, які стримують виробництво хмелю, значно впливають на ефективність управління підприємством.

Лише за умови ефективного використання виробничих ресурсів є можливим досягнення поступального розвитку з метою досягнення стійких позицій на внутрішньому і зовнішньому ринках. Господарська діяльність хмелярських господарств є виправданою лише при одержанні прибутку. Основним критерієм ефективності вирощування хмелю можна вважати забезпечення рівня рентабельності (табл. 4).

Аналіз показує, що урожайність хмелю в Чуднівському районі в 1,4 рази перевищує середньообласний показник; у 2,1 рази є більшим, ніж у Радомишльському, та у 2,7 рази, ніж у Ємільчинському. В усіх інших районах області урожайність хмелю є меншою, ніж в Чуднівському. Собівартість 1 ц реалізованого хмелю в розрізі районів коливається в межах 2,0—6,2 тис. грн./ц, тоді як показник по області — 3,4 тис. грн./ц. Збиток на 1 ц хмелю та на 1 га насаджень, рівень рентабельності мають великий розмах коливань. Так, збиток на 1 ц хмелю в Бердичівському районі складає 0,1 тис. грн., а в Радомишльському районі — 3,4 тис. грн. Збиток на 1 га насаджень в Радомишльському районі складає 29,5 тис. грн., в Чуднівському районі прибуток на 1 га насаджень складає 12,4 тис. грн. Рівень збитковості в Бердичівському районі складає -4,4%, а в Радомишльському районі — 70,7%. Велика розбіжність за показниками між районами свідчить про наявність невикористаних резервів як в технологічному, так і в економічному аспектах. Лише в Бердичівському (-4,4%), Житомирському (-9,8%) та м. Житомирі (-13,4%) рівень збитковості нижчий, ніж по області (-15,6%). Найкращі показники економічної ефективності мають хмелярські підприємства Новоград-Волинського та Чуднівського районів. Саме вони, на нашу думку, є зоною інтен-

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів стосовно проблем, які стримують виробництво хмелепродукції

сивного хмелярства у даний час і у перспективі.

Щоб визначити причини зниження темпів росту показників економічної ефективності виробництва хмелепродукції і збільшення її собівартості, необхідно проаналізувати склад та структуру виробничих витрат на вирощування хмелю (табл. 5).

Аналізуючи дані табл. 5, можна зазначити, що собівартість 1 ц хмелю в підприємствах Житомирської області у 2009 р. зменшилась за рахунок зменшення виробничих витрат, лише на тому ж рівні залишилися витрати на амортизацію необоротних активів. Зменшення виробничих витрат на 1 продукції свідчить про підвищення рівня інтенсифікації виробництва хмелю.

У 2009 р. рівень урожайності хмелю в підприємствах Житомирської області й у цілому по Україні вищий за показник попереднього року. Проте урожайність хмелю в Україні знаходиться на рівні, нижчому від середньосвітового на 30%.

Таблиця 3. Розподіл відповідей респондентів стосовно проблем, які стримують виробництво хмелепродукції залежно від площі продуктивних хмеленасаджень

Показник	Площа хмільників дорослого віку, га					Разом
	0–10	10–20	20–30	30–40	40 і більше	
Зношеність та нестача основних засобів	12	4	5	4	2	27
Відсутність кваліфікованих фахівців	2	1	2	1	0	6
Низька забезпеченість трудовими ресурсами	3	2	0	0	0	5
Відсутність техніки для післязбиральної доробки хмелю	9	6	3	2	1	21
Труднощі з реалізацією	34	14	10	6	2	66
Недостатнє наукове забезпечення	11	2	3	2	2	20
Інші проблеми	13	3	2	2	2	22

Джерело: власні дослідження.

Таблиця 4. Економічна ефективність хмелярства в розрізі районів Житомирської області у (середньому за 2005–2009 рр.)

Показники	Урожайність, ц/га	Собівартість 1ц реалізованого хмелю, тис.грн.	Реалізаційна ціна 1ц хмелю, тис.грн.	Прибуток (+), збиток (-) тис.грн.	на 1ц хмелю	- на 1га насаджень	Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %
Райони							
Бердичівський	7,5	2,4	2,3	-22,8	-0,1	-0,6	-4,4
Ємільчинський	4,6	2,0	1,6	-95,0	-0,4	-4,8	-20,9
Житомирський	6,5	2,9	2,6	-156,4	-0,3	-2,2	-9,8
Лугинський	6,1	2,5	1,9	-41,6	-0,6	-2,8	-22,4
Новоград-Волинський	6,0	3,3	3,5	5,2	0,2	0,6	3,8
Олевський	9,2	2,9	2,2	-899,7	-0,7	-5,8	-26,4
Радомишльський	5,7	4,8	1,4	-671,7	-3,4	-29,5	-70,7
Червоноармійський	7,5	3,1	1,9	-381,5	-1,2	-7,8	-39,4
Черняхівський	10,6	2,7	1,7	-336,7	-1,0	-8,5	-34,8
Чуднівський	12,2	3,8	4,7	607,5	0,9	12,4	24,4
м. Житомир	9,6	6,2	5,3	-651,8	-0,9	-14,8	-13,4
Всього по області	8,9	3,4	2,9	-2017,8	-0,5	-4,1	-15,6

Джерело: розраховано за даними Житомирського обласного управління статистики за 2005–2009 рр.

Цей факт пов'язаний з цілою низкою причин, які можна поділити на економічні, технічні й технологічні. Економічні причини пов'язані з високими капіталовкладеннями на 1га при вирощуванні хмелю. Технічні причини пов'язані з відсутністю в господарствах сучасної техніки. Великі втрати хмелю у процесі його переробки та зберігання пояснюються відсутністю переробної та складської інфраструктури. Технологічні причини пов'язані з двома попередніми. Недостатня кількість засобів і застаріле технічне оснащення породжують порушення технології, а від такої "модернізованої" технології одержують, відповідно, незначні результати.

Проведені нами дослідження показують, що собівартість хмелю майже у всіх господарствах

вища за реалізаційну ціну. Диспаритет цін призвів до того, що всі підприємства, крім Новоград-Волинського та Чуднівського районів, збиткові. Це вказує на необхідність поступової, але найшвидшої заміни малопродуктивних традиційних сортів новими високопродуктивними, що в перспективі забезпечить нарощування валових зборів високоякісної хмелесировини.

Разом з тим, пивоварні заводи потребують 30% ароматичного хмелю та 70% — гіркого, 65% гранул і 35% екстрактів. Наші хмелепідприємства екстрактів взагалі не виробляють. Спресований хміль, який надходить з наших господарств, можуть купити лише малі пивзаводи або фармацевтичні та парфумерні підприємства. А тому, щоб забезпечити реалізацію хмелю, та ще й за високими цінами, разом з тим конкурувати з іноземними товаровиробниками, необхідно оптимізувати сортовий склад хмеленасаджень до вимог споживачів. З метою ефективного використання наявного сортового потенціалу, формування раціональних схем розміщення сортів із відмінними агробіологічними властивостями у Житомирській області, ми пропонуємо таке кількісне співвідношення сортотипів:

— зона півночі Полісся (Олевський, Лугинський райони Житомирської області) — ароматичних 40%, гірких 60%;

— зона центрального Полісся (Новоград-Волинський, Червоноармійський райони Житомирської області) — ароматичних 50%, гірких 50%;

— зона південного Полісся, перехідної зони та північного Лісостепу (Черняхівський, Бердичівський, Житомирський, Чуднівський райони Житомирської області) — ароматичних 60%, гірких 40%.

У зонах більш ризикованого ведення хмелярства Північного Полісся (Лугинський, Олевський райони Житомирської області) за площею насаджень продуктивних хмільників

Таблиця 5. Склад та структура собівартості 1ц хмелю в Житомирській області

Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.	
	грн»	%	грн»	%	грн»	%
Виробнича собівартість - усього	3332,83	100,0	3916,21	100,0	2759,21	100,0
в т.ч.:	1453,64	43,6	1686,46	43,1	1096,81	39,7
прямі матеріальні витрати						
з них: насіння та посадковий матеріал	91,60	2,7	143,37	3,7	75,13	2,7
мінеральні добрива	172,38	5,2	316,71	8,1	198,59	7,2
нафтопродукти	290,98	8,7	450,49	11,5	179,70	6,5
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	49,90	1,5	181,07	4,6	157,11	5,7
решта матеріальних витрат	848,77	25,5	595,19	15,2	486,29	17,6
прямі витрати на оплату праці	1139,32	34,2	1213,02	31,0	780,56	28,3
інші прями та загальновиробничі витрати всього	739,87	22,2	1016,73	25,9	881,84	32,0
з них: амортизація необоротних активів	230,88	6,9	307,75	7,8	308,60	11,2
відрахування на соціальні заходи	185,49	5,6	289,46	7,4	214,48	7,8
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	323,49	9,7	419,54	10,7	358,74	13,0

Джерело: розраховано за даними Житомирського обласного управління статистики за 2005–2009 рр.

40% рекомендується відводити під ароматичні та тонко-ароматичні сорти: Слов'янка, Заграва, Гайдамацький, а решту — 60% площ — слід засаджувати сортами серії супер-альфа для збільшення зборів альфа-кислот: Альта, Промінь.

Враховуючи те, що до якості хмелесировини та до її асортименту висуваються вимоги на рівні світових стандартів, ми вважаємо, що доцільно спрямувати частину коштів державної підтримки на капітальні витрати, а саме — на придбання установок для екстрагування хмелесировини. Це дасть можливість у подальшому забезпечити рентабельне ведення галузі, тобто підвищити її ефективність.

Підвищення ефективності підприємств та покращення ринкових позицій вимагає проведення аналізу середовища в якому функціонують господарства. Проведений нами SWOT-аналіз показав, що до сильних сторін підприємств відносяться: наявність високопродуктивних і конкурентоспроможних сортів хмелю вітчизняної селекції, хмелешпалери. Крім того, сильною стороною підприємств є наявність грануляторів, що дозволяє підприємствам здійснювати грануляцію хмелю не лише власного виробництва, а й з давальницької сировини, що в кінцевому рахунку сприяє додатковим грошовим надходженням.

Виходячи з сильних сторін, хмелегосподарства мають потенційні можливості збільшити обсяги виробництва, заготівлі та переробки хмелепродукції, що сприятиме розширенню власного сегмента ринку хмелю; впровадити прогресивні технології виробництва хмелепродукції; провести модернізацію технологічного устаткування, що призведе до зростання продуктивності праці; розширення площ хмеленасаджень новими та перспективними сортами, зокрема площ насаджень під саджанцями "in vitro"; нарощувати обсяги виробництва гранул та працювати над питанням придбання екстрактора; підвищити рівень професійності виробників.

ВИСНОВКИ

Проведені нами дослідження показали, що фактори, які стримують виробництво хмелю, значно впливають на ефективність управління підприємством. Це такі, як зношеність основних засобів та їх нестача, що спричиняють проблеми з виконанням технологічних операцій з виробництва, переробки та зберігання хмелепродукції. Відсутність кваліфікованих спеціалістів аграрного профілю із сучасною фаховою підготовкою призводять до неефективного господарювання і нерационального використання ресурсів. Негативний вплив на ефективність ведення галузі має невідповідність видового співвідношення сортів та складу хмелепродукції до запитів пивоварів. Ці та ряд інших причин привели до низької ефективності хмелярських підприємств.

Для підвищення ефективності галузі хмеляр-

ства потрібно докорінно поліпшити сортову структуру хмеленасаджень, вилучити з обороту сорто-суміші та прискорено розмножувати конкурентоспроможні сорти, які, за експертною оцінкою науковців і пивоварів, заслуговують на першочергове впровадження і бюджетне фінансування, впроваджувати інновації (зосередити зусилля на налагодженні технології його повної переробки — гранулювання та виготовлення екстракту).

А для цього за рахунок бюджетних коштів необхідно придбати обладнання для екстрагування хмелю. Також необхідним є застосування сучасних маркетингових технологій, формування ринкової інфраструктури та посилення інтеграційних процесів у галузі хмелярства.

У процесі формування ринкового середовища головним завданням управління персоналу підприємств є оптимізація витрат на виробництво хмелепродукції.

Тому в майбутньому актуальними стають завдання пошуку тих рушійних сил, які активно впливали б на ефективність, зростання виробництва і радикальну перебудову системи управління галузю хмелярства на макро- і мікрорівнях

Проведення заходів, які ми пропонуємо, дасть можливість:

- виведення та впровадження у виробництво нових вітчизняних сортів хмелю, які за своїми характеристиками відповідали б світовому рівню;
- забезпечення технічного переоснащення;
- проведення навчання керівників;
- проведення технологічної модернізації галузі хмелярства;
- покращення умов фінансування галузі (удосконалення механізму державної підтримки, страхування врожаю, зниження відсотків за користування кредитами та податкові ставок);
- трансформування організаційних структур управління галузю, удосконалення економічних відносин між суб'єктами ринку хмелю, регулювання діяльності суб'єктів господарювання;
- посилення інтеграційних процесів на світовому ринку виробництва хмелю, хмелепродуктів та їх використання.

Література:

1. Програма відродження хмелярства в Україні на 2000—2010 роки / М-во аграр. політики. — К., 2000. — 75 с.
 2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: [підручник] / В.Г. Андрійчук. 2-ге вид., доп. і перероблене. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
 3. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. В.Г. Андрійчук. — 2-ге вид., доп. і перероблене. — К.: КНЕУ, 2005. — 290 с.
 4. Регіональні агропромислові комплекси України / [Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О.]. — К.: Наукова думка, 1996. — 262 с.
- Стаття надійшла до редакції 16.11.2010 р.*